

ZNAKOVNI JEZIK

Željko Rutović

The sign language as a means of communication for deaf persons improves their integration as full members of the society and facilitates their accession to education, employment and informing. In the countries which have already officially approved the sign language the positive effects are evident.

Neverbalna komunikacija je sintagma za sporazumijevanje gluвих lica između sebe kao i sa drugim licima koja koriste taj način govora. Tako je po Aristotelu, ruka, šaka jedan od najizražajnijih djelova tijela „oruđe nad oruđem pomoću koga se i govori“. Tako se „univerzalnim gestovima“ definišu identična značenja u svim civilizacijama.

Znakovni jezik je baza kulture gluвих lica putem kojeg se podstiče i afirmiše njihovo osnovno ljudsko pravo, ne samo na njihov sopstveni jezik, već i pravo na sopstvenu kulturu i pravo na sopstveni stil života. Tek od prije par godina, u nizu evropskih zemalja među kojima su Njemačka i Austrija, znakovni jezik je počeo da poprima pravu dimenziju i stiče zvanično priznanje.

Samim tim, učvršćuje se pravo gluvih na sopstveni (znakovni) jezik. Dodatno, dostupnost telekomunikacionih sredstava, uključujući digitalnu TV i inače medijsku dostupnost programskih sadržaja je obaveza društva prema ovoj populaciji, a u cilju njihove pune integracije u socijalni život zajednice.

Obezbeđivanje uslova za puno i aktivno učestvovanje osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života na ravnopravnoj osnovi kroz razvoj i primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti, u skladu sa međunarodnim standardima, te jasne mjere na planu senzibilisanja društva za probleme i prava osoba sa invaliditetom putem sistematske i planske edukacije, informisanjem i uklanjanjem postojećih stereotipa i predrasuda, te podizanjem svijesti javnosti o osobama sa invaliditetom kao građanima čija su prava jednaka i nedjeljiva, su bazične pretpostavke poštovanja ljudskih prava ovih osoba.

Danas se u školama u Evropi vraćaju znakovni jezik i gluvi učitelji, postoje fakultativni bilingvalni nastavni programi, na televiziji gluvi su sami voditelji svojih emisija, a postoje i drugi televizijski sadržaji o gluvima i znakovnom jeziku.

U većini evropskih država znakovni jezik je ravnopravan sa govornim, zahvaljujući zalaganju Evropskog parlamenta koji je 1988. godine usvojio Rezoluciju o znakovnom jeziku, insistirajući da države priznaju govor gluvih i njegovu upotrebu.

Međunarodni pravni okvir

Sloboda izražavanja i informisanja predstavlja jedno od temeljnih ljudskih prava svakog demokratskog društva. Ovo pravo proklamovano je međunarodnim dokumentima, a posebno Univerzalnom deklaracijom o ljudskim pravima i Evropskom konvencijom o ljudskim pravima.

Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima (čl. 19) navodi da svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata

pravo da ne bude uznemiravan zbog svojeg mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obavještenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice.

Evropska konvencija o ljudskim pravima u članu 10 kaže da svako ima pravo na slobodu izražavanja. Ovo pravo uključuje „slobodu posjedovanja sopstvenog mišljenja, primanja i saopštavanja informacija i ideja bez miješanja javne vlasti i bez obzira na granice...“.

Od posebnog značaja za prava osoba oštećenog sluha i vida su Standardna pravila UN-a o izjednačavanju mogućnosti za osobe sa invaliditetom (Rezolucija 48/96). Iako ova pravila nijesu pravno obavezujuća, postoji velika moralna obaveza i politička riješenost država da ih primjenjuju. Saglasno ovim pravilima, za osobe sa invaliditetom, države, pored ostalog, *„trebaju razviti strategiju kojom će informacione usluge i dokumentaciju učiniti pristupačnim različitim kategorijama osoba sa invaliditetom. Brajevo pismo, zvučni snimak i druge odgovarajuće tehnologije treba koristiti da bi se osigurala dostupnost pisanih informacija i dokumentacije osobama s oštećenjima vida. Slično, odgovarajuće tehnologije treba upotrijebiti da bi se osigurala dostupnost govornih informacija osobama oštećena sluha, kao i onima koje teže shvataju. Države, saglasno ovim pravilima, trebaju podsticati medije, posebno televiziju, radio i novine, da svoje usluge učine pristupačnim“*. Vlade su na prvom svjetskom skupu informatičkog društva 2003. godine u Ženevi izrazile privrženost građenju ljudski usmjerenog, priključivog i razvojnog naprednog informatičkog društva, da svako može da stvara, pristupi, koristi i podijeli podatke i znanje.

Uz to, za ostvarivanje prava osoba oštećenog sluha i vida od značaja je i Međunarodna konvencija o pravima osoba sa invaliditetom, donijeta od strane Generalne skupštine UN-a u decembru 2006. godine, koju je Crna Gora ratifikovala.

Znakovni jezik – kulturološki diskurs

Danas u svijetu oko 600 miliona ljudi živi sa nekim oblikom invaliditeta (sedam do deset odsto stanovništva planete). Oko 80 odsto ih je locirano u zemljama u razvoju. Prema podacima Eurostata iz 2001. oko 14,5 odsto stanovnika Evropske unije ima neki oblik invaliditeta. Pored toga oko 25 odsto ljudi je na izvjestan način pogođeno posljedicama invalidnosti, bilo kao članovi porodice, bilo kao osobe sa invaliditetom.

Tokom posljednje dvije decenije položaj osoba sa invaliditetom se sve više posmatra sa aspekta ljudskih prava. Ujedinjene nacije, regionalne organizacije i same države sve više se bave pitanjem ljudskih prava osoba sa invaliditetom. Na međunarodnom planu donose se posebni dokumenti kojima se uređuje položaj ovih lica, garantuje im se ravnopravnost i zabranjuje njihova diskriminacija. Generalna skupština UN 1993. godine usvaja Standardna pravila UN za izjednačavanje mogućnosti koje se pružaju osobama sa invaliditetom. Zato je u kontekstu ljudskih prava aktuelizacija prava osoba sa invaliditetom i artikulacija njihovih interesa na državnom nivou nužan korak do njihovog boljeg položaja u društvu. Bolji životni uslovi i prava osoba sa invaliditetom neposredno su povezani sa nivoom javnog zagovaranja i sistematskom edukacijom kako stanovništva isto tako i svih relevantnih društvenih činilaca.

Način komunikacije i pružanja informacija licima sa invaliditetom, te obim stvarne upotrebe znakovnog jezika u životu, posebno javnom, jeste jedan od važnih elemenata za ocjenu nivoa demokratskih odnosa u društvu. Valjani odgovori na potrebe ove populacije predstavljaju stoga bitne pretpostavke demokratizacije svakog društva.

U kojoj mjeri su informacije od javnog značaja dostupne svima? Koliko često ta dostupnost zavisi od (ne)postojanja liftova, rampi

ili prelaza za kolica za nepokretne? Kako ih slijepi mogu naći na Brajevom pismu? A koliko često do njih mogu doći upotrebom, modernom vremenu primjerenijeg, govornog softvera? U kontekstu ljudskih prava i sloboda ovo su veoma važna pitanja, a u prizmi pristupa informacijama tj. lakšem omogućavanju istih afirmiše se na djelu zajemčena ravnopravnost i snaže neophodni mehanizmi kontrole nad organima vlasti, a time i jačanje uloge građanina u demokratskom društvu.

Definisanje znakovnog jezika

Po Međunarodnoj povelji o zaštiti i unapređenju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom (2006) „komunikacija“ (član 2) obuhvata govorni i označen jezik, vizuelni prikaz jezika, Brajevu azbuku, prstnu komunikaciju, široku štampu, pisane, čujne i pristupačne multimedije, prost govor, ljude žive čitače, preuveličane i odmenjive metode, sredstva i formate komunikacije, uključujući i pristupačnu informatičku i komunikativne tehnologije; dok „jezik“ podrazumijeva govorne i znakovne jezike i druge oblike neusmenih jezika.

Gluvonijeme osobe komuniciraju koristeći se znakovnim jezikom – sastavljenim od pokreta ruku i tijela, gestova, izraza lica, ručne abecede i znakova. Ovaj jezik je baza kulture gluvih na osnovu koje oni sebe smatraju jednom jezičkom manjinom. „*Ruke, bolje reći njihov položaj, govore. Taj „nemi govor“ je komplementaran sa oralnim govorom i služi za neverbalno komuniciranje sa okolinom, izražavajući na simboličan način unutrašnje stanje govornika pa se i naziva „govor znacima“* (Lj. Simić 1996/11). U mnogim evropskim zemljama je priznat za zvanični bilingvalni jezik manjine. Rezolucija Evropskog parlamenta u Strazburu 1988. godine uzrokovala je da se na mnogim lingvističkim katedrama proučava kao poseban jezik manjine.

Na svom zasjedanju u Parizu 18-22.juna 1984. godine UNESCO je donio dvije osnovne definicije:

„Znakovni jezik je oblik neverbalne komunikacije u kojem se riječi=pojmovi prikazuju znacima ili gestovima ruku, koji mogu nositi značenje pojedinih misli, riječi ili čitave rečenice, zavisno od konteksta ili pak kompleksne serije ideja“.

„Daktilogija je tehnika neverbalne komunikacije korišćenjem prstne azbuke, u kojoj su slova prikazana različitim položajem prstiju jedne ili obje ruke“.

U aktu komunikacije gluvi – čujući po dr Ljubomiru Saviću „postoje tri osnovna aspekta interakcije: gest, daktilni znak i pismo. Iako mnogi ove pojmove mešaju oni su međusobno dijametralno različiti: gest je ručni znak za pojam u celini, daktilni znak ili daktilema je imitiranje prstima slova azbuke jednog jezika, pismo – pisanje je univerzalni postupak sporazumevanja školovanih lica. Gestove koriste svi gluvi i školovani i neškolorovani, ali daktilne znake i pismo mogu da koriste samo školovani gluvi“ (2002:10). Tako npr. na dva univerziteta u Finskoj moguće je da se diplome i disertacije brane na znakovnom jeziku. U mnogim zemljama postoje i rade profesionalna pozorišta na znakovnom jeziku.

Znakovni jezik iako se ne percipira auditivno, ima sve lingvističke odrednice koje imaju i drugi jezici. Znakovni jezik se bazira na konceptu lingvističkog sistema, koji je vizuelno i prostorno potpuno drugačiji od usmenog. U zemljama sa zakonskom tradicijom i praksom znakovnog jezika potvrđeno je da je znakovni jezik samo jedan element sistema zaštite prava lica sa posebnim potrebama, sistema koji je kompleksan i koji se ne može svoditi samo na primjer besplatnog tumača (npr. Slovenija je odavno standardizovala znakovni jezik i donijela zakon o njemu, po kome gluva lica imaju pravo da besplatno koriste usluge tumača znakovnog jezika u trajanju od 30 sati godišnje, odnosno 100 sati za potrebe obrazovanja), nego svim subjekti-

ma u društvu nameće određene obaveze radi što boljeg ostvarivanja ovog ljudskog prava.

Možda najbolji izraz takvog koncepta predstavlja zakon o Amerikancima sa invaliditetom, američki zakon koji se pravima gluвих i nagluvih ne bavi izolovano, već u kontekstu prava svih osoba sa posebnim potrebama. Ovaj zakon obavezuje sve – socijalne službe, škole, sportske objekte, poslodavce, zoo vrtove, pozorišta, banke, restorane, robne kuće, muzeje, biblioteke i naravno, i prije svega, organe vlasti da svoj način komunikacije i davanja informacija prilagode licima sa posebnim potrebama, što uključuje i obezbjeđenje odgovarajućih pomagala. Dalje, Španija (koja ima skoro milion gluвих ili onih sa oštećenjem sluha) je usvojila zakon kojim se priznaje španski znakovni jezik, kao jezik gluвих, kojim gluvi stiču pravo da im se olakša upotreba ovog jezika u svim životnim situacijama kao što su: obrazovanje, zdravstvo ili bilo koji drugi oblik javnog nastupa. Ova lica shodno zakonu mogu da traže pratnju tumača i kada odlaze kod ljekara, u bolnice, sudove, centre kulture, sporta i zabave, aerodrome i željezničke stanice, a ne samo u odnosima sa organima javne uprave. Cilj je zakona da se gluвima olakša pristup svim dobrima i uslugama. „Ovo priznanje ima jak simbolički značaj, jer zakon o znakovnom jeziku jeste posve izražajno sredstvo i lingvistički sistem gluve zajednice“, riječi su Amparo Valkerse, državnog sekretara za socijalne odnose, porodicu i invalide (2006, „Svet gluвих“, str. 40). Planom o pristupačnosti određeni su instrumenti za sprovođenje Zakona u osnovnim državnim administrativnim sferama, kako bi se gluвim posvetila maksimalna pažnja i briga i obezbijedili tumači u svim kancelarijama i institucijama državnog sistema. Inače, Zakon se zasniva na principu slobodnog izbora, i zato će gluvi, koji se odluče za taj način, umjesto znakovnog jezika, ili usmenog (preko audiofona ili kohlearnih implanta), na raspolaganju imati razne vidove i mjere podrške. Na aerodromima i velikim javnim

površinama kao i u kancelarijama predviđena je ugradnja magnetnih senzora za gluve, koji imaju kohlearni implant. Uključenje titla u audiovizuelnim medijima je predviđeno za gluve osobe koje mogu da se usmeno izražavaju. Na Novom Zelandu je 2006. godine usvojen zakon o novozelandskom znakovnom jeziku gluvih. Shodno tom zakonu, ovaj jezik je postao drugi zvanični jezik na Novom Zelandu, poslije jezika Maora. Ovim zakonom gluve osobe stiču pravo na zvaničnog sudskog tumača znakovnog jezika. Ovim povodom i podatak da je švedska skupština 14. maja prije trideset godina donijela odluku o zvaničnom priznanju znakovnog jezika kao prvog jezika gluvih.

Kao zanimljivost ovim povodom treba istaći da je američki naučnik Džems Vudvord niz godina proučavao gestovni jezik i zajednice gluvih na Tajlandu i u Vijetnamu. On je objasnio da, geografski posmatrano, na relativno maloj teritoriji postoji ni manje ni više, sedam samostalnih gestovnih jezika: četiri na Tajlandu i tri u Vijetnamu. Ti jezici, inače, pripadaju trima sasvim različitim jezičkim porodicama.

Multi-mediji i znakovni jezik – praksa

Iako je danas pristup informacijama i komunikacionoj tehnologiji otvorio široke mogućnosti dostupnosti, i dalje je veliki broj osoba sa invaliditetom u nemogućnosti da koristi internet jer je mnogo sajtova nedostupno slijepima i slabovidima. Tako su skorašnja proučavanja na 100 preduzeća u Velikoj Britaniji pokazala da oko tri četvrtine sajtova preduzeća nije dostiglo osnovni nivo dostupnosti. Ne otvorivši svoje sajtove svima, britanska preduzeća gube godišnje 80 miliona funti ili 120 miliona eura zbog nedobijanja poslova. Na drugoj strani, austrijska vlada 2005. godine izdala je odobrenje da se njeni veb-sajtovi prevedu na znakovni jezik.

U kontekstu jednakih mogućnosti da se koriste osnovna ljudska prava i slobode, kao uslova za puno i efektivno učešće osoba oštećenog sluha i vida u svim oblastima društvenog života, važno je obezbijediti pristup dokumentima u posjedu organa vlasti u tehnikama dostupnim ovim licima, kao i pristup elektronskim sadržajima organa i organizacija državne uprave.

Shodno Međunarodnoj povelji o zaštiti i unapređenju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom države potpisnice su dužne da osobama sa invaliditetom obezbijede da: „uživaju u pristupu TV programima, filmovima, pozorištu i drugim kulturnim aktivnostima, u prikladnom formatu“.

Zahvaljujući emitovanju digitalne televizije koja je počela sa radom 2006. godine gluva deca u Danskoj stiču mogućnost istovremenog praćenja istih vijesti sa čujućim licima. Sopstveni znakovni jezik na digitalnoj televiziji ishod je dugogodišnjih pregovora danskog Saveza gluvih i državnih TV kanala DR i TV2 i Ministarstva kulture, a u cilju pružanja boljih TV usluga gluvim licima. Ovaj kanal će sačinjavati dio digitalne mreže i omogućiti gluvima izbor između gledanja vijesti i gledanja vijesti na znakovnom jeziku.

U bečkom metrou, kao i u mnogim gradovima Evrope, putnici dok čekaju voz mogu da gledaju kratkometražne filmove. U dnu perona postavljeni su projektori koji emituju filmove na ekranima smještenim na zidovima metroa. Emitovanje filmova prestaje sa dolaskom vozova, a nastavlja se kad isti izađe iz tunela. Bečka medijska kompanija napravila je svojim gluvim sugrađanima i ujedno svim gostima ove evropske metropole neočekivano iznenađenje, zanimljiv poklon - na svim stanicama metroa za njih se emituju kratki šaljivi filmovi na znakovnom jeziku, a istovremeno u pozadini je teletekst sa sadržajem izraženih gestova.

Italijanski Telekom 2007. godine putem reklamnih spotova prezentirao je mogućnosti videotelefonijske kojom i gluva lica

mogu da telefoniraju „jednako“ kao i čujuća. Na TV reklamama, gluvonijemi dječak se obraća gledaocima na znakovnom jeziku. Videoton za ove osobe je korjenita socijalna promjena i dodatna inovativna tehnologija koja potpomaže njihovu socijalnu integraciju.

Za obrazovane gluve osobe namijenjeni su rječnici edukativnog karaktera. Takvi su npr. „Behtov rječnik za gluve“ od Asgera Holma objavljen 1950. godine u Danskoj, zatim „Rječnik za gluvonijeme koji su završili školu“ (1926) od Josipa Medveda (objavljen u Hrvatskoj) da bi mu u kasnijoj verziji dao naziv „Enciklopedija riječi za gluvonijeme“ (1931). u Sloveniji je Emil Ulaga objavio „Prvi gluvar“ 1960. godine i „Drugi slovar“ 1965. Za ovu populaciju namjenjeni su i ilustrovani rječnici, zatim rječnici sa fotografisanim gestovnim znacima koji su i najbrojniji. No, postoje i specijalizovani znakovni rječnici posvećeni npr. matematičkim znacima i ciframa, zatim „Rječnik sportskih znakova“ (Harlej Hamilton i Nensi Keli-Džons, Los Angeles, 1985. godine, zatim turistički znakovni rječnik (Savez gluvih Bugarske 1979. godine).

Zaključak

Sloboda kao pojam uopšte, i u pravu posebno, ima više značenja čija se važnost ili redosljed na listi najšire shvaćenih ljudskih vrijednosti i prava teško može odrediti. Ona je možda prije svega, filozofski pojam, zatim, svakako, politički i društveni. No, sloboda kao fenomen, kao ideja i kao najveće dostignuće u relacijama idealnog društvenog uređenja nerazdvojna je od fenomena prava. Sloboda, dakle, može da se posmatra kroz mnoge kontekste. Sloboda izražavanja i informisanja od vitalnog je značaja za demokratsko društvo te je kao takva bitna za njegov progres i dobrobit kao i za uživanje ostalih ljudskih prava i fundamentalnih sloboda.

Pravo na slobodu izražavanja jedno je od osnovnih prava čovjeka u demokratskom društvenom uređenju. Kao takvo ono je, razumije se, i predmet pravnog regulisanja, kako na nacionalnom tako i na međunarodnom planu. Pravne koncepcije o ovom pravu, kao i svakoj drugoj grani dinamičnih društvenih nauka, međutim nijesu zauvijek date. One se mijenjaju i razvijaju u skladu sa velikim društvenim promjenama koje donose vrijeme i ljudi. Danas, u dvadeset prvom vijeku, vijeku globalizacije i informaciono i komunikaciono smanjenog svijeta, promjene se, opšti je utisak, dešavaju brže nego u prošlosti. To je slučaj i sa idejom, praksom i pravnim regulisanjem slobode, sa pravom na slobodu izražavanja.

Obzirom da se radi o osnovnom i najširem ljudskom pravu, sloboda izražavanja i informisanja mora biti dostupna svim licima u tehnikama i načinima na koji ih isti mogu koristiti. U ovom diskursu riječ je o komunikaciji gluvih i nagluvih osoba, tj. o znakovnom jeziku kao sredstvu komunikacije ovih osoba. Znači, hoće li se poštovati i unapređivati ovaj format ljudskih prava shodno međunarodnim dokumentima, onda se moraju normativno i praktično realizovati mjere i metode pomoću kojih ova lica postaju punopravni članovi društva.

Komunikacija pomoću ovog jezika za gluve osobe znači integraciju u socijalnu zajednicu. Pod integracijom ovog konteksta podrazumijeva se demokratska, obrazovno – edukativna, informativna, radna i uopšte kulturološka integracija svih socijalnih aspekata društva. Poštovanje manjinskih prava kao univerzalna tekovina ljudskih prava, dodatno obavezuje na senzitivnost problema i održivosti mjera za realizaciju ovog domena slobode. No, više puta ljudska prava, iskustva govore, neposredno su skopčana i s nivoom javne svijesti o određenom pitanju – problemu. Status javnosti ili javnog interesa stiže se na više načina. Demokratsko pred-razumijevanje je aksiom koji usmjerava postupke, mehanizme i realne pravce djelovanja.

Sa tom javnom svijješću i djelatnim postupcima na osnovu kojih se nadograđuje normativno i praktično polje, garancija ljudskih prava postaje održivi sistem u kom svi potrebni demokratski alati djeluju sinhrono.

Iz ugla gluvih osoba, zakonsko definisanje prava ovih osoba u kontekstu znakovnog jezika znači nužan i osnovni korak za unapređenje položaja ovih lica. Prepoznati sistem zakonskih mjera i rješenja, kroz komparativna iskustva govori o setu uslova za puno i aktivno učestvovanje osoba sa invaliditetom u svim oblastima društvenog života, na ravnopravnoj osnovi kroz primjenu politike pružanja jednakih mogućnosti.

Službeno priznavanje znakovnog jezika, obučavanje tumača, pravo na besplatne usluge tumača u određenom broju sati, emitovanje tv programa u tehnikama (gestovnom govoru) dostupnim ovim licima, omogućavanje novih tehnologija i dostupnosti istih, pravo na rad, te podsticanje ove kulture ljudskih prava tj. integracija ovih osoba su bazični elementi na kojima bi se trebala (ili bi morala) zasnivati „arhitektura“ društvenih međudodosa i potreba zasnovanih na univerzalnom ljudskom pravu.

Doda li se ovome brz napredak digitalno-informacione tehnologije koja pospješuje ovaj panel prava, onda je na društvu osim obaveze, dovoljno motiva i izazova kojim bi pospješili i unaprijedili život ovih lica. Način rješavanja ovih pitanja kvalifikovaće u krajnjem demokratičnost pristupa ovom pitanju. U smislu javnog interesa i interakcije društvenih podsistema moguće afirmativne mjere su višestruke i multiplikativne u smislu traganja najboljih praksi ovog zakona. U ovom polju, misleći prvenstveno na socijalne, obrazovne, zdravstvene, informativne, sportske potrebe i sl. ovih lica.

Iz ugla informisanja izazov je za regulatorne organe, da kroz prepoznate modele licenciranja tj. korišćenja prava na dostupnost

frekventnog spektra, prepozna ovo pravo (pravo na znakovni jezik u medijima) podstiče ga, afirmiše i u (pod)zakonskim procedurama, emitovanje programskog sadržaja, za emitere koji podstiču ovo pravo, promovise i garantuje benefite koji mogu podsticajno djelovati, kako za medijski pluralizam tako isto i za korisnike ovog prava. Složićemo se u ovoj diskusiji da je ovo zakonska obaveza javnih radio-difuznih emitera. No, i kada su u privatnom vlasništvu, mediji trebaju djelovati u javnom interesu. Na liniji regulator–emiteri–država–civilno društvo, putem javnog debatnog foruma, treba preispitati modele ovih javnih politika kako bi one bile uputne, djelatne i moguće korist ostvarivanja ljudskih prava ovih lica.

Isto tako u drugim oblastima su potencijalni resursi kojim bi se javne politike međusobno usaglašavale, dopunjavale i praktično multiresorski realizovale. Djelatni pravci su i stvar kulture javne odgovornosti.

Veoma važno pitanje ove diskusije jeste (ne)kultura stereotipa, predrasuda i čitavog spektra crnobijelih tehnika, koji su posebno obilježje balkanskih prostora. Na ovim negativnim premisama izražava se netolerancija i arogancija koje uzročno–posljedično negativno djeluju po ambijent tj. socijalni kontekst u kome treba da se realizuju ova prava.

Sumarno, mnogo je izazova i za demokratiju, i za institucije i sve članove jednog društva, u cilju prepoznavanja problema i odgovornosti naspram javnih obaveza kao i kulturološke percepcije koja odnos prema manjinskim grupama (u najširem smislu te riječi) konceptualizuje i kontekstualizuje u ravni demokratske kulture i javnog interesa.

Znakovni jezik (i uslovi za njegovu primjenu i korišćenje) je podjednako i pitanje demokratije i pitanje javnog interesa.

Literatura:

- Dr Savić, Ljubomir, „Neverbalna komunikacija gluvih i njena interpretacija“,

- Centralni odbor Saveza gluvih i nagluvih Jugoslavije, Beograd 2002

- Dr Savić, Ljubomir, „Priručnik za prevodioce gluvim licima“, Savez gluvih i nagluvih Jugoslavije, Defektološki fakultet, Univerzitet u Beogradu 1996

Međunarodni dokumenti:

- Međunarodna povelja o zaštiti i unapređenju prava i dostojanstva osoba sa invaliditetom

Časopisi:

- „Svet gluvih“ (2006) Beograd